

А. М. МЕЛЬНИКАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

МАДЭЛЬ ГАРМАНІЧНАГА ЁНІВЕРСУМУ Ё БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПЕРШАЙ ТРЭЦІ ХХ СТАГОДДЗЯ

У артыкуле разглядаецца спецыфіка мадэлі гарманічнага ўніверсуму, увасобленай у беларускай літаратуры першай трэці ХХ стагоддзя. Паводле твораў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага, Максіма Гарэцкага, Лукаша Калюгі ідэал гарманічнага ўніверсуму героя беларускай літаратуры складаюць канцэпты “свая зямля”, “свой дом”, “родны край”. “Родны кут”, “малая радзіма” – гэта комплекс пэўных фактараў, якія адлюстроўваюць “духоўную тапаграфію” героя беларускага мастацтва слова. Канцэптуальным момантам твораў айчыннай літаратуры з’яўляецца сцвярджэнне непадзельнасці ўнутранага свету чалавека і макракосму Радзімы, “родных каранёў”, сцвярджэння права быць гаспадарамі на сваёй зямлі.

Беларуская літаратура першай трэці ХХ стагоддзя падае стройную мадэль гарманічнага ўніверсуму. Паводле твораў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага, Максіма Гарэцкага, Лукаша Калюгі ідэал гарманічнага ўніверсуму складаюць канцэпты “свая зямля”, “свой дом”, “родны край”. Цэнтральная тэма паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа – тэма пошуку-атрымання сваёй зямлі, пошуку зямлі як імкненне набыць трываласць, Быць. Паказальна, што назва першай часткі рамана Кузьмы Чорнага “Вялікі дзень” гучыць як “Пошукі роднай зямлі”.

Пафас паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа, рамана “Зямля” Кузьмы Чорнага – у сцвярджэнні непарыўнай еднасці зямлі і селяніна, апяванні спрадвечнага ладу сялянскай жыццядзейнасці. Праца на зямлі з’яўляецца дамінантай жыццёвага ўкладу герояў. Зямля забяспечвае пераемнасць быцця, яна – “крыніца вітальнасці” (П. Васючэнка). Вядучы лейтматыў твораў Кузьмы Чорнага і Якуба Коласа – “зямля-карміцелька”.

Зямля ўспрымаецца як фундаментальная, універсальная каштоўнасць. Класічнымі сталі радкі Якуба Коласа:

То – наймацнейшая аснова

І жыцця першая ўмова [1, с. 124].

Свая зямля – магчымасць сцвярджэння ўласнай самасці, тоеснасці. Адносна праблемнага гучання рамана Кузьмы Чорнага “Зямля” В. Каваленка выказаўся наступным чынам: “Ад таго, мае народ зямлю ці не мае, залежыць яго здольнасць выжыць духоўна. У рамана Кузьмы Чорнага зямля паэтызуецца якраз у такім шырокім значэнні” [2, с. 144]. Філасофія “сваёй зямлі” ў беларускай літаратуры заключаецца ва ўкараенасці ў прасторы, жыццёвай трываласці беларускага чалавека. У творах беларускіх пісьменнікаў сцвярджаецца думка, што быць гаспадаром на зямлі – гэта магчымасць выявіць сваё “я”. Герой Л. Калюгі гаворыць: “Будзем працаваць, дык і хлеб будзе свой на стале. Прыказка і праўда: няма лепшага панства, як гаспадарства” [3, с. 45]. Марай галоўнага героя рамана Кузьмы Чорнага “Бацькаўшчына”, Леапольда Гушкі, з’яўляецца мара пра ўласны куток зямлі, які б даваў магчымасць пракарміць сям’ю, не цяпець абразы сваёй чалавечай годнасці. Страту зямлі героі беларускай літаратуры ўспрымаюць як парушэнне гармоніі, як страту жыццёвай асновы.

Вобраз-канцэпт Бацькаўшчыны, Зямлі ў творах беларускай літаратуры падаецца не толькі як канкрэтная, але і пачуццёвая, псіхалагічная рэальнасць. Героя беларускай літаратуры вылучае адчуванне інтымнай, унутранай прывязанасці да зямлі, на якой давялося нарадзіцца і жыць: “Мой родны кут! Як ты мне мілы! // Забыць цябе не маю сілы!” [1, с. 4]. Гэтая прывязанасць аформілася ў топасах “родны край”, “родная зямля”, “родны дом”, “родная вёска”, “родны хутар”. “Родны

кут”, “малая радзіма” – гэта комплекс пэўных фактараў, якія складаюць унутраны свет героя беларускай літаратуры. Герой рамана Кузьмы Чорнага “Вялікі дзень” амаль малітоўна прамаўляе: “Благаслаўленне табе і ўся душа табе, мясціна, дзе радзіўся і вырас чалавек” [4, с. 283].

Згодна з Ул. Конанам, універсальным “беларускім мастацкім архетыпам стала малая бацькаўшчына або «родны кут», паводле Якуба Коласа” [5, с. 24]. Вобраз “роднага кута” – скразны ў беларускай літаратуры, пачынаючы ад Ф. Скарыны. Абагулены мастацкі вобраз роднага кута вызначае спецыфіку беларускага вобраза свету, дазваляе асэнсаваць светапоглядную канцэпцыю беларускай літаратуры.

Зямля, “свая зямля” мае ў творах Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага, Лукаша Калюгі філасофскае значэнне: гэта адначасова і Бацькаўшчына, Радзіма. Архетып “роднага кута” выяўляе такую істотную і паказальную рысу ў свядомасці беларусаў, як імкненне мець акрэсленае месца ў свеце, дзе можна пачуваць сябе самастойна, незалежна. Гэта ідэя – адна з цэнтральных у паэме “Новая зямля” Коласа, рамане “Зямля” Кузьмы Чорнага, творах Лукаша Калюгі. Такім чынам, сакралізацыя “роднага кута” ў беларускай літаратуры – гэта імкненне сцвердзіць права народа на сваю тэрыторыю. З архетыпам “роднага кута” шчыльна звязаны архетып Дому, хаты, свайго гнязда. Герой Л. Калюгі прамаўляе: “Мілы родны кут – бацькава хата! Нельга забыцца пра яе. Магнэс – яна. З далёкіх краёў цягне к сабе, на чужыне ў думак супакой адбірае” [3, с. 42], “усё даўно знаёмае. Усё міла і дорага”, “роднае ўсё. Свая дамоўка тут” [3, с. 46].

Гэтая прывязанасць да свайго, сваёй зямлі, малой радзімы не паказная, гэта арганічны стан героя беларускай літаратуры, натуральнае самапачуванне. Разбурэнне гэтых спрадвечных асноў прыводзіць да разбурэння тоеснасці, самасці.

У Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага “Родны кут” – свет цалкам пазітыўны. Герой апавядання Якуба Коласа “Туды, на Запад” прамаўляе: “Эх, дом! Старонка свая! Людзі свае!.. Як мілы ім гэтыя словы! Колькі глыбокага сэнсу ў іх!”, “не горне, не хіліць чужы куток” [6, с. 133]. Галоўная мара герояў твора, бежанцаў з Гродзеншчыны, якія апынуліся на Куршчыне, як мага хутчэй вярнуцца дадому: “«Там» – гэта той край, аб якім марыць Астап, Ірына, Марыся і іх дзеці. І чым больш яны жывуць тут, тым мілей і даражэй становіцца для іх гэтае «там». Хоць і бедны той край, але ў ім ёсць хлеб, і людзі ў ім добрыя” [6, с. 175].

Пра стаўленне да “свайго”, сваёй зямлі, радзімы і самога Кузьмы Чорнага і яго герояў даволі паказальна сведчыць наступны дыялог:

- Лепш грызці зямлю ў родным кутку, чым каб цябе ліхім ветрам кідала па чужым свеце.
- Ну, адзін любіць родную зямлю грызці, а другі на чужой старане пірагі есці.
- Чужая страна пірагамі не накорміць, калі ёй сваёй душы не аддасі. А я сваю душу магу аддаць толькі таму, хто мяне на свет пусціў [9, с. 71–72].

Адсюль і непрыхільнае стаўленне герояў Кузьмы Чорнага да людзей прышлых, своеасаблівы недавер да іх. Для герояў пісьменніка чалавек прышлы, які кінуў свой кут, выклікае падазрэнні, а часам і адкрыта адмоўнае стаўленне. Людзей, што кінулі сваю зямлю, Кузьма Чорны называе сцегачамі, словам выразна негатыўнага адцення.

Праз вобраз “роднага кута” раскрываюцца і нацыянальныя этычныя каштоўнасці. Вобраз зямлі падаецца і як рэальнае месца пражывання, і як духоўны космас нацыі. Канцэптuallyным момантам твораў Якуба Коласа, Максіма Гарэцкага, Кузьмы Чорнага, Лукаша Калюгі з’яўляецца сцвярджэнне непадзельнасці ўнутранага свету чалавека і макракосму радзімы, “родных каранёў”, сцвярджэння права быць гаспадарамі на сваёй зямлі.

Сакралізацыя роднага – важны аспект разважанняў М. Гарэцкага (“Роднае карэнне”). У творах М. Гарэцкага 1930-х гадоў выяўлена драма адрыву ад “родных каранёў”. У творах М. Гарэцкага, Кузьмы Чорнага надзвычай выразна гучыць матыў гунту, сувязі з родным. Герой апавядання М. Гарэцкага “Амерыканец” беларус Максім Балазевіч не можа забыцца на сваю радзіму, пакутуе на чужыне: “Лячу думкаю да краю роднага, да прысадаў тых” [8, с. 215], “і буду думаць пра свой родны край” [8, с. 219].

Героі беларускай літаратуры мараць пра спакойнае самадастатковае быццё на сваёй зямлі, пабудаванае ў адпаведнасці з беларускай самасцю. У сістэму нацыянальных каштоўнасцей закладваўся матыў “роднага кута” як раю.

Вобраз “роднага краю” раскрываецца ў дынаміцы: ад вобраза “малой радзімы” да абагуленага вобраза Беларусі. Герой аповесці “У чым яго крыўда?” М. Гарэцкага прамаўляе: “О, пашлі нам, доля, наша, сваё жыццё, нашу, сваю культуру, каб усе мы свае ў сваім родным краі маглі збірацца тут, з сваімі звычаямі, сваімі ідэаламі” [9, с. 42].

Абавязковым кампанентам твораў беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя з’яўляецца, як правіла, апісанне прыроды роднай краіны, сакралізацыя нацыянальнага ландшафту. Высновы беларускіх пісьменнікаў пра арганічную сувязь чалавека і роднай зямлі, грунту аналагічныя высновам заснавальніка фундаментальнай анталогіі М. Хайдэгера пра радзіму як анталагічную аснову быцця чалавека ў свеце. Гісторыю беларускія пісьменнікі разглядаюць як укараэненасць у гэтую зямлю, тэрыторыю.

Такім чынам, ідэал гарманічнага ўніверсуму, пададзены ў творах беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя, заключаецца ў сцвярджэнні права народа на сваю тэрыторыю, зямлю, імкненні будаваць сваё жыццё ў адпаведнасці са сваёй сутнасцю.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Колас, Я. Збор твораў: у 20 т. Т. 8. – Паэма “Новая Зямля”/ Якуб Колас; Рэд. тома М. І. Мушыньскі; падрыхт. тэкстаў і камент. Э. А. Золавай; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск : Беларуская навука, 2009. – 374 с.

2 Каваленка, В. У працэсе станаўлення / В. Каваленка // Каваленка В., Мушыньскі М., Яскевіч А. Шляхі развіцця беларускай савецкай прозы: Агульны рух і галоўныя тэндэнцыі / В. Каваленка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – С. 75–88.

3 Калюга, Л. Творы: Раман, аповесці, апавяданні, лісты / Уклад., прадм. Я. Р. Лецкі; Камент. Н. В. Гаўрош, Т. М. Трышупцнай. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 607 с.

4 Чорны, К. Збор твораў: у 8 т. Т. 6. – Раманы “Пошукі будучыні”, “Млечны шлях”, “Вялікі дзень”, аповесць “Скіп’еўскі лес” / К. Чорны; пад рэд. Ю. Пшыркова. – Мн. : Маст. літ., 1973. – 520 с.

5 Конан, У. Архетыпы беларускага менталітэту: спроба рэканструкцыі паводле нацыянальнай міфалогіі і казачнага эпасу // Беларусіка-Albaruthenica: Кн. 2 – Мінск : Нацыянальна-навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны, 1993. – С. 18–29.

6 Колас, Я. Збор твораў: у 20 т. Т.6. Апавяданні (1925-1951), раннія пражытныя творы (1900-1906), пераклады (1907) / Якуб Колас ; рэд. Тома С. А. Андраюк, Т. С. Голуб ; падрыхт. тэкстаў і кант. К. А.Казыра, В. У. Карачун, А. І. Шамякінай; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск : Беларуская навука, 2009. – 574 с.

7 Чорны, К. Выбраныя творы. – Мінск : «Беллітфонд», 2000. – 584 с.

8 Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. Т. 1. – Апавяданні / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1985. – 446 с.

9 Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. Т. 2. – Аповесці. Драматычныя абразкі / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1985. – 416 с.

The article considers the model of a harmonious universe, filed in the Belarusian literature of the first third of the twentieth century. The ideal of a harmonious universe based on the works of Yanka Kupala, Yakub Kolas, Kuzma Chorny, Gorki, Lukas Kalyuga concepts constitute “own land”, “my house”, “native land”. “First Corner”, “little homeland” – a set of specific factors that make up the “spiritual topography” of the hero of the Belarusian literature. The conceptual point of works of Belarusian literature is the assertion of the indivisibility of the human inner world and the macrocosm Motherland, “native roots”, asserting the right to be masters on our own land.